

An aerial, black and white photograph of a dense urban landscape, likely from the early 20th century. The image shows a vast expanse of buildings with dark, pitched roofs. A prominent feature is a tall, cylindrical industrial chimney on the right side, emitting a plume of white smoke. The text '1900' is superimposed in large, bold, red letters across the upper portion of the image, and '1945' is superimposed in the same style across the lower portion. A red horizontal line is positioned to the left of the '1945' text, partially overlapping the '1900' text.

1900
— 1945

Utsikt från Telefontornet, 1900-talets första decennium. Fotograf: Oscar Ellqvist. SSM.

Stockholm under 1900-talets början var en stad med många fabriker, stor inflyttning och bostadsbrist.

Arbetare demonstrerade för demokrati och bättre arbetsvillkor. Gator breddades och privata byggmästare uppförde hus. Vatten, avlopp och gasförsörjning var kommunala angelägenheter under utveckling. Nödbostäder ordnades, men åtgärderna mot trångboddhet var allt för få.

Text: Katinka Bergvall

Kring sekelskiftet 1900 expanderade fabrikerna och flyttades till områden längre ut. En förutsättning var järnvägens utbyggnad. Fabrikstomterna avstuckades och fylldes med hyreshus, många byggda på spekulaton. Utanför stadsgränsen skiftade typen av bebyggelse. Jordbrukslandskapet dominerade. Små, delvis självständiga, villasamhällen växte upp kring järnvägsnät som drogs fram. Midsommarkransen och Aspudden fick stadsliknande bebyggelse.

Nya idéer gav bättre bostäder

År 1904 började staden köpa upp mark i grannsocknarna. Här skulle skapas drägligare boendelalternativ. Brännkyrka och Bromma inkorporerades med Stockholm 1913 respektive 1916. I Enskede anlades en trädgårdsstad efter utländsk förebild. Fler följde och etableringen var parallell med spårvagnsnätets utbyggnad. I trädgårdsstäderna anpassades hus och gator till terrängen, vilket tidigare varit ovanligt. Idéerna påverkade också utformningen av innerstadsområden som Lärkstaden och Röda bergen. I Enskede hyrde staden ut tomter på lång tid för att undvika markspekulationer. Kolonirörelsen fick fäste vid samma tid. Staden arrenderade ut marklotter för odling till självhushåll. Handelsträdgårdar i ytterstaden blev också vanliga.

Oro och matbrist i krigets spår

År 1909 roade Konst- och industriutställningen många besökare. Så även de olympiska sommarspelen år 1912 i nyuppförda Stockholms stadion. Men oro väntade. Första världskriget (1914–1918) medförde matbrist. Bostadsbyggandet stannade av. Kooperativa bostadsföretag tillkom i protest och var banbrytande med moder-

Under första världskrigets nödår födde man upp grisar på stadens renhållningsstationer. Hungerkravaller utbröt år 1917 och i stadens rabatter odlades kål i stället för blommor. Foto: Okänd. SSM. Bilden är beskuren.

niteteter som varmvatten och gemensamma tvättstugor. Det gav en förening om det sena 1920-talet då boendet började planeras på ett socialt genomtänkt sätt med målet att underlätta för barnfamiljer. Många hus uppfördes i nordisk klassicism med drag lånade från antiken.

Norr Mälärstrand år 1931. Ett stadsparti som kombinerar funktionalismens tankar om sol, ljus och luft med nyklassicistiska särdrag. Husen har rätlinjiga silhuetter och gator och gårdar har getts samma bredd för ett enhetligt utseende. Klassicistiska medaljonger och reliefer pryder fasaderna. Foto: Gustaf W:son Cronquist. SSM.

År 1923 fick Stockholm ett nytt pampigt stadshus, ritat av Ragnar Östberg. På riksnivå infördes allmän och lika rösträtt för kvinnor.

År 1926 gjorde staden det möjligt för intresserade att bygga ett eget hem på tomträttsmark utan större kapitalinsats, men med egen arbetsinsats. Det blev en succé och under 1930-talet byggdes cirka 3 000 småstugor.

Funktionalismen slog igenom

Med Stockholmsutställningen år 1930 slog funktionalismen igenom i Sverige. Funktionen skulle styra formen och bostäderna vara ljusa och hygieniska. Stadsdelen Fredhäll och villorna i Södra Ängby är goda exempel på »funkis». Smalhuset blev en vanlig hustyp. Dessa placerades i grönska med avstånd från varandra så att lägenheterna fick ljus från flera håll. Idén om kollektivhus

föddes och satsningar gjordes på barnrikehus för mindre bemedlade och för trångbodda familjer.

1930-talet var också årtiondet då staden fick nya trafiklösningar. En tunnel mellan Slussen och Skanstull öppnades för spårvägstrafik, ett embryo till tunnelbanan. Bromma flygfält invigdes år 1936. Slussen nyinvigdes år 1935 med en ny Katarinahiss och en sinnrik trafiklösning som separerade olika trafikslag. Vid Slussen flyttade också Stockholms stadsmuseum in i Södra stadshuset. Invigning med permanenta utställningar skedde år 1942.

Med andra världskriget återkom nöden. Beredskapstider. Matbrist och ransoneringar. Tusentals skyddsrum byggdes, vedupplag blev en vanlig syn liksom vindsröjningar och mörkläggnings. Mitt under kriget tog stadens politiker ett djärvt beslut om tunnelbanans byggande. År 1945 kom freden och blev startskott för de optimistiska efterkrigsåren.

Ovan: Krossade fönster vid Eriksdalsgatan – Vetegatan på Södermalm den 22 februari 1944. Plötsligt kom andra världskriget nära. Sovjetunionen genomförde en flygräd med målet att bomba Åbo. På vägen fälldes, eventuellt av misstag, flera bomber i Stockholmstrakten. Några slog ned i Eriksdalslunden. Ingen människa omkom, men en servitris på ett närbeläget kafé och en man som väntade vid en busshållplats skadades lindrigt. Eriksdalsteatern fick stora skador och ett stort antal rutor i området krossades. Foto: Lennart af Petersens. SSM.

Vänster: Villa i funkisstil på Stockholmsutställningen år 1930. Formspråket är modernt med platt tak med terrasser och avskalad fasad. Inspiration från samtida fartygsarkitektur syns i det runda fönstret på takkupan och terrassräcket som påminner om en fartygsreling. Foto: Axel Malmström. SSM.